

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтована актуальність дослідження екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку, що пов'язано із необхідністю виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства.

Здійснено експериментальне вивчення когнітивного, афективного та поведінкового компонентів екологічної свідомості дітей молодшого шкільного віку.

Визначено, що молодшим школярам притаманна спрямованість пізнавальної активності на природні явища, що виявляється у прагненні до пошуку, отримання та засвоєння знань про довкілля, вони є інформативно чутливими до нього. Проте в учнів 3-го класу пізнавальний інтерес до явищ оточуючого світу виражений яскравіше.

Наголошується, що у дітей першого класу ще лише починає складатися система природоцентричних цінностей. Їх природоохоронна діяльність здебільшого є ситуативно обумовленою та стосується лише окремих представників флори та фауни. Натомість учні 3-го класу налаштовані на більш активний контакт з довкіллям, орієнтовані на відповідальне, дбайливе, турботливе ставлення до природи.

Діагностовано домінування непрагматичної установки у ставленні молодших школярів до природи. У своїй більшості вони сприймають оточуюче середовище не як об'єкт користі, а як довкілля, яке потребує захисту від недбайливого ставлення людей до нього.

Ключові слова: екологічна свідомість, когнітивний компонент, афективний компонент, поведінковий компонент.

Актуальність дослідження. Проблема взаємодії людини та довкілля є досить актуальною та суперечливою у сучасному суспільстві. З одного боку, суспільство не може виконувати свою діяльність не розширюючи взаємодію із природою. А з іншого, подальше розширення цієї взаємодії автоматично ставить під загрозу саме існування природного середовища. Тому подальший розвиток людства неможливий без усвідомлення суспільством загрози екологічної ситуації, що склалася та зміни своєї діяльності. Гострота сучасної екологічної ситуації в усьому світі і в Україні зокрема породжує безліч проблем. Однією з них є виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати та відтворювати її багатства, психологічно готового оберігати оточуюче середовище.

Метою даної статті є аналіз динаміки розвитку екологічної свідомості молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 263 молодші школярі, які проживають у Срібнянському та Варвинському районах Чернігівської області та в місті Києві. До дослідження було залучено 133 учні першого класу та 130 учнів третього класу.

Для діагностики вікових особливостей екологічної свідомості молодших школярів були використані методика «ЕЗОК» (емоції, знання, охорона, користь) [Дерябо, Ясвин, 1995] та опитувальник «Натурафіл» [Дерябо, Ясвин, 1994].

Результати дослідження домінуючої установки у ставленні до природи за методикою «ЕЗОК» дозволяють резюмувати, що для 24,4 % першокласників та 30,4 % учнів 3-го класу природа є джерелом нових знань, що свідчить про домінування у них *когнітивного типу* установки у ставленні до природи (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники типу домінуючої установки у ставленні до природи молодших школярів 1-го та 3-го класів за методикою «ЕЗОК» (у %)
n = 263

Тип домінуючої установки	Досліджувані (у %)		t-критерій Ст'юдента
	учні 1-го класу	учні 3-го класу	
Когнітивний	24,4	30,4	$p \leq 0.05$
Естетичний	35,3	29,3	$p \leq 0.05$
Прагматичний	16,1	17,1	
Етичний	24,2	23,2	

Предметом інтересу цих дітей є велика кількість природних явищ, особливості існування тварин та рослин. Під час екскурсій вони ставлять вчителю велику кількість запитань, які стосуються зв'язку людини та природи, насамперед тієї великої ролі, яку відіграє оточуюче середовище у матеріальному та духовному житті людей. Проте пізнавальний інтерес не вичерпується лише запитаннями, разом з тим діти демонструють гарні для їхнього віку знання про вплив людини на природне середовище, який може бути як позитивним (охорона природних об'єктів) так і негативним (забруднення повітря, води, знищення рослин, тварин тощо). Він може бути прямим – збір квітів для букетів, знищення тварин на полюванні і непрямим – порушення місця мешкання живих організмів, тобто порушення того стану живої або неживої природи, яке є для живих організмів необхідним: забруднення води у річці призводить до загибелі риби, вирубка лісів – до зменшення чисельності пташок, що живуть у дуплах тощо.

Проте варто зауважити, що учням 3-го класу більшою мірою притаманний пізнавальний інтерес до явищ оточуючого світу. У той час як предметом інтересу першокласників є переважно сезонні явища природи та пов'язані з ними зміни у житті флори й фауни. Учні третього класу цікавляться нашою державою, її місцем на карті світу, корисними копалинами України, використанням енергоносіїв людиною тощо. На нашу думку, це можна пояснити тим фактом, що обсяг знань про природу у них є більшим, що, у свою чергу, мотивує до отримання нових знань про довкілля.

У 35,3 % молодших школярів 1-го класу та 29,3 % третьокласників діагностовано домінуючий *естетичний* тип ставлення до природи. Краса явищ оточуючого світу не залишає цих дітей байдужими. Часто діти стверджують, що після прогулянок на природі вони почувалися деякий час дискомфортно у місті, тяжіють до природних ландшафтів, хочуть гратися на луках, рибалити, збирати ягоди, спостерігати за природними об'єктами тощо.

Естетичний тип у ставленні до природи виявився вищим у дітей 1-го класу. Спілкуючись з живим світом, вони більшою мірою заглиблюються у невичерпну красу та багатство природних явищ: вбирають в себе звуки, барви й пахощі природи, прагнуть розкрити тонкощі довкілля, захоплюються його загадковістю, співчувають всьому живому, одухотворяють його. Тут виявляються особливості ставлення дітей не лише до природи, а й до самих себе.

Мотивом взаємодії людини з природою може бути задоволення корисливих потреб – у їжі, одязі, матеріалах для виробництва тощо. Така модель взаємодії має назву прагматичної. Якщо у взаємодії з природою відсутній мотив «корисності», ця модель є непрагматичною. Експериментальні дані, отримані у ході дослідження, підтверджують той факт, що лише для 16,1% учнів 1-го класу та 17,1% третьокласників притаманна *прагматична* установка у ставленні до природи. На жаль, ці діти сприймають оточуюче середовище не як об'єкт милування та захисту, а як об'єкт користі.

Проте, втішає той факт, що більшості досліджуваних притаманний непрагматичний стиль ставлення до природи, тобто вони сприймають довкілля як таке, що потребує захисту від недбайливого ставлення людей до нього. Відновлення лісів, охорона рідких тварин та рослин, захист повітря і води від забруднення, створення заповідників – відповідальність за це, на їх думку, покладене на кожну людину.

Отриманий кореляційний зв'язок ($r=0,45$ при $p \leq 0,05$) свідчить про те, що високий рівень екологічних знань обумовлює непрагматичне ставлення до природи. Так, діти з наявними знаннями про представників флори та фауни навіть до комах, до яких зазвичай ставляться з огидою, сповнені позитивних почуттів. Вони знають, що павуки є такою ж повноправною складовою природи, як і інші

тварини, оскільки знищують багато комарів, мух та інших комах, що завдають шкоди людині та господарству. А огидне ставлення до них людей пов'язане із незнанням їх ролі у природньому середовищі. Діти з непрагматичним ставленням до природи знають, що непотрібно ловити у лісі, а потім утримувати у клітках їжачків, пташок, оскільки у більшості випадків це призводить до їх загибелі. Найкращим «домом» для диких тварин є річка, поле, ліс.

І, нарешті, етичну установку у ставленні до природи засвідчили 24,2 % молодших школярів першого класу та 23,2 % третьокласників. Їх дбайливе ставлення до природи знаходить свій вираз насамперед у прагненні примножувати її красу. Вони ставляться до природи як до об'єкта охорони, мріють про добрі вчинки на її користь, виявляють готовність виростити щось своїми руками, наприклад, зібрати більше макулатури, щоб «не губити ліс», пропонують, щоб кожна людина посадила 5-6 дерев і тоді Земля буде більш квітучою та зеленою. Діти з домінуванням етичної установки у ставленні до довкілля надають великого значення суспільно корисним справам щодо охорони оточуючого середовища, беруть в них участь, висловлюють тверде переконання, що природу треба оберігати. Вони бачать шкоду як наслідок недбалого та байдужого ставлення до неї людей.

Наступною методикою, використаною у дослідженні, була методика «Натурафіл», яка дала змогу діагностувати компоненти суб'єктивного ставлення до природи молодших школярів 1-го та 3-го класу. Результати цього етапу дослідження подані у таблиці 2.

Для 28,4 % молодших школярів 1-го класу та 33,4 % третьокласників природа є джерелом нових знань, що свідчить про домінування у них когнітивного типу установки у ставленні до природи, який характеризує особливості змін у мотивації й спрямованості пізнавальної активності щодо природних явищ. Це виявляється у готовності й прагненні отримувати, шукати та засвоювати інформацію про оточуюче природне середовище, а також свідчить про міру особливої «інформаційної сензитивності» до нього.

Таблиця 2.

Кількісні показники діагностики суб'єктивного ставлення до природи молодших школярів 1-го та 3-го класу за методикою «Натурафіл» (у %) $n = 263$

Компоненти суб'єктивного ставлення до природи	Кількість досліджуваних (у %)		
	учні 1-го класу	учні 3-го класу	t-критерій Ст'юдента
Когнітивний	28,4	33,4	$p \leq 0.05$
Перцептивно-афективний	36,3	30,3	$p \leq 0.05$
Практичний	19,7	16,6	
Поведінковий	15,6	19,7	

Дітей з домінуванням когнітивного компоненту характеризують зацікавленість в отриманні наукової інформації про природу у будь-якій формі, вони розглядають об'єкти та явища природи як джерело екологічних знань, задоволення потреби у новій пізнавальній інформації.

Варто зауважити, що глибина та зміст екологічних знань суттєво різняться в цих двох вікових груп. Так, на відміну від першокласників, учні 3-го класу крім сезонних змін у житті рослин та тварин, цікавляться природними зонами України, видами лісів та річок тощо. Вони знають значення корисних копалин для господарської діяльності людини, залежність господарської діяльності людей від природних умов; пристосування живих організмів до різних умов існування. В епіцентрі їх інтересу часто є природа матеріалів та океанів, сонячна система та її склад, місце нашої планети у Всесвіті тощо. Третьюкласники мають глибші знання про відповідальне ставлення до природи, усвідомлюють доцільність їх дотримання, виявляючи при цьому стійку активність у розширенні й поглибленні знань. У них розвинуте бажання пізнавати природне середовище.

Встановлено, що у 36,3% першокласників та 30,3% учнів третього класу, домінує *перцептивно-афективний* компонент суб'єктивного ставлення до природи. Це є свідченням естетичного усвідомлення ними об'єктів природи, чуйності до їх вітальних потреб та засвоєння етичних норм. Спільним для всіх трьох аспектів проаналізованого компоненту інтенсивності ставлення до природи є те, що той чи інший природний об'єкт у процесі сприйняття дітьми отримує їх емоційну оцінку, афективно забарвлюється, а перцептивні й афективні процеси відбуваються у нерозривній єдності. Саме тому він отримав назву перцептивно - афективний.

Молодші школярі, в яких домінуючим є перцептивно-афективний компонент, тонко підмічають чуттєво-виразні елементи природних об'єктів: колір, симетрію, динамічні властивості, звукові та тіньові характеристики тощо. Тобто, ці діти більше «бачать», «чують», «відчувають». Але вони вирізняються не лише підвищеною спроможністю сприймати властивості та сенсорні особливості об'єктів природи, ці школярі прагнуть постійно отримувати їх, тобто відчувають щось на кшталт «сенсорно-естетичного голоду». Їм притаманна незалежність думки щодо неадекватних соціальних стереотипів, прикладом ставлення до яких є «потворні жаби» тощо. Вони спроможні підмічати красу в граціозних рухах «підступних змій», милуватися їх кольором, що є показником естетичного ставлення до даного об'єкту і, відповідно, високого рівня розвитку перцептивно-афективного компоненту ставлення до природи. Їм притаманна емпатія й ідентифікація з об'єктами природи, вони здатні емоційно відгукуватися на різні прояви життєдіяльності останніх. Так, ці досліджувані спроможні пожаліти цуценя, яке у мо-

розну погоду сидить біля під'їзду і тремтить від холоду, полити рослини, тому що вони «хочуть пити і засихають від спраги». Молодші школярі з домінуванням перцептивно-афективного компоненту спроможні сприймати світ природи крізь призму людських етичних норм. Тобто, вони засуджують «аморальну» поведінку зозулі, яка підкидає своїх дітей у чужі кубла і захоплюються «шляхетною самопожертвою» курішки, яка, вдаючи себе пораненою, відволікає хижаків від місця, де знаходиться кубло з її пташенятами.

Проте перцептивно-афективний компонент ставлення дітей до природи яскравіше виражений в учнів першого класу, які більшою мірою емоційно-позитивно ставляться до природи, усвідомлюють її цінність, проявляють інтерес та емпатію до довкілля. Вони частіше милуються природою, залюбки спостерігають за хмарами, падінням дощу або снігу, рибками у водоймі, птахами, мурашками тощо. Цим дітям подобається розглядати жуків, комах особливо яскравих, блискучих, вони широ радіють красі метелика.

Домінування *практичного* компоненту мало місце у 19,7% першокласників та 16,6% учнів третього класу. Даний компонент характеризує рівень готовності й прагнення до практичної взаємодії з об'єктами природи, освоєння необхідних для цього технологій. Ці школярі без сторонніх спонукань прагнуть різноманітної практичної діяльності із природними об'єктами, мають різні захоплення, пов'язані із дикою природою. Для них довкілля є об'єктом насолоди, воно спонукає їх до природоохоронної діяльності, а не до споживачього ставлення до нього.. За умови низької сформованості практичного компоненту інтенсивності ставлення до природи дитина готова лише певною мірою здійснювати практичну діяльність із природними об'єктами, організовану іншими людьми. Тобто, ця активність не виходить далеко за межі, обумовлені ситуацією.

Поведінковий компонент інтенсивності ставлення до природи характеризує рівень активності досліджуваних, спрямований на її зміну відповідно до своїх суб'єктивних уподобань щодо довкілля. Цей компонент принципово відрізняється від практичного, оскільки перший характеризує окремі дії як певні одиниці, пов'язані з піклуванням про представників флори і фауни (наприклад, догляд за акваріумними рибками); другий – вчинки, що є актом морального самовизначення людини. Тобто, вчинок – це демонстрація особистістю свого ставлення до певних екологічних проблем (наприклад, активна участь в екологічному русі).

Щодо результатів нашого дослідження, то *поведінковий компонент* як домінуючий засвідчили 15,6% учнів першого класу та 19,7% – третього. Ці школярі у практичній, трудовій та ігровій діяльності виявляють готовність до творчих перетворень і збереження навколишньої природи. Вони спроможні на доступному їм рівні спостерігати й оцінювати стан природного середовища, пла-

нувати й виконувати природоохоронні заходи, використовуючи при цьому наявні знання, практичні вміння та навички у різних видах трудової, пошуково-дослідної й творчої діяльності.

Отримані результати свідчать про те, що у дітей 3-го класу певніковий компонент у ставленні до природи виражений більшою мірою. Вони, порівняно з першокласниками, налаштовані на більш активний контакт з довкіллям, краще вміють не лише спостерігати за об'єктами природи, але й оцінити небезпечну екологічну ситуацію та спрогнозувати наслідки дій у природному середовищі. Ці діти здатні до вияву емоційних реакцій, які спрямовані на відповідальне, дбайливе, турботливе ставлення до природи, пропагують природоохоронну діяльність серед однолітків.

На жаль, проведені дослідження дозволяють резюмувати, що лише невелика кількість молодших школярів обох вікових груп готові брати активну участь у природоохоронних заходах, усвідомлюють особисту відповідальність за стан та подальшу долю оточуючого середовища, розуміють необхідність бережливого ставлення до довкілля.

Висновки. Таким чином, дослідження структури екологічної свідомості засвідчило домінування непрагматичної установки у ставленні молодших школярів до природи. У своїй більшості вони сприймають оточуюче середовище не як об'єкт користі, а як довкілля, яке потребує захисту від недбайливого ставлення людей до нього. Природа є для них об'єктом насолоди та спонукає їх до природоохоронної діяльності.

Дітям молодшого шкільного віку притаманна спрямованість пізнавальної активності на природні явища, що виявляється у прагненні до пошуку, отримання та засвоєння знань про довкілля, вони є інформативно сенситивними до нього. Проте, в учнів 3-го класу пізнавальний інтерес до явищ оточуючого світу виражений яскравіше. У той час як предметом інтересу першокласників є переважно сезонні явища природи та пов'язані з ними зміни у житті флори й фауни, учні третього цікавляться нашою державою, її місцем на карті світу, корисними копалинами України, використанням енергоносіїв людиною тощо. Діти 1-го класу, на відміну від третьокласників, більшою мірою заглиблюються у невичерпну красу та багатство природних явищ, що свідчить про домінування у них естетичного ставлення до природи.

Отримані відмінності між представниками обох вікових груп свідчать про те, що у дітей першого класу ще лише починає складатися система природоцентричних цінностей. Їх природоохоронна діяльність здебільшого є ситуативно обумовленою та стосується лише окремих представників флори і фауни. Натомість учні 3-го класу налаштовані на більш активний контакт з довкіллям, орієнтовані на відповідальне, дбайливе, турботливе ставлення до природи, кра-

ще вмiють оцiнити небезпечну екологiчну ситуацiю та спрогнозувати наслiдки дiй у природному середовищi.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Методики диагностики и коррекции отношения к природе. – М., 1995. – 147 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая психодиагностика: Даугавпилс. – 1994. – 386 с.

REFERENCES

1. Deriabo S.D., Yasvyn V.A. Metodyky dyahnostyky y korrektsyyu otnosheniya k pryrode. – M., 1995. – 147 s.
2. Deriabo S.D., Yasvyn V.A. Ekolohycheskaia psykhodyahnostyka: Dauhavpyls. – 1994. – 386 s.

УДК 159.922:504

ПАДАЛКА Р. Г.

Институт педагогики и психологии Национального педагогического университета имени Драгоманова, Киев

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье обоснована актуальность исследования экологического сознания детей младшего школьного возраста, что связано с необходимостью воспитания молодого поколения, способного гармонично сосуществовать с природой, рационально использовать и воспроизводить ее богатства.

Осуществлено экспериментальное изучение когнитивного, аффективного и поведенческого компонентов экологического сознания детей младшего школьного возраста.

Определено, что младшим школьникам присуща направленность познавательной активности на природные явления, проявляющаяся в стремлении к поиску, получению и усвоению знаний об окружающей среде, они информативно чувствительны к нему. Однако в учащихся 3-го класса познавательный интерес к явлениям окружающего мира выражен ярче.

Отмечается, что у детей первого класса еще только начинает складываться система природоцентрических ценностей. Их природоохранная деятельность в основном есть ситуативно обусловленной и касается лишь отдельных представителей флоры и фауны. Зато ученики 3-го класса настроены на более активный контакт с окружающей средой, ориентированны на ответственное, бережное, заботливое отношение к природе.

Диагностировано доминирование непрагматической установки в отношении младших школьников к природе. В своем большинстве они воспринимают окружающую среду не как объект пользы, а как окружающую среду, которая нуждается в защите от нерационального отношения людей к ней.

Ключевые слова: *экологическое сознание, когнитивный компонент, аффективный компонент, поведенческий компонент.*

UDC 159.922:504

R. G. PADALKA

Institute of Pedagogy and Psychology of National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv

THE DYNAMICS OF DEVELOPMENT ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

The article identifies the actuality of research of ecological consciousness of junior school children. The research is related with the necessity of educating young generation to be in balance with nature, rationally use and reproduce its wealth.

This paper gives experimental research of cognitive, affective and behavioral components of ecological consciousness of children of junior school age.

The study argues that younger schoolchildren focus the cognitive activity on natural phenomena. It appears in the effort to search, retrieval and assimilation knowledge about the environment. Children are informative sensitive towards the environment. Instead, pupils of the 3rd class contact with the environment more active and focus on responsible and careful attitude to nature.

The article shows domination of unpragmatic mental set in the attitude of junior school children to nature. Most of children perceive the environment not as an object of value but as the object requiring protection from negligent attitude to it.

Key words: *ecological consciousness, cognitive component, affective component, behavioral component.*

Матеріал надійшов до редакції: 14.05.2015